
mâtürîdîliğin inanç sistemimizdeki rolü: itikadî ve ahlakî görüşleri

ramazan biçer*

Giriş

Semerkant ilim havzasının en önemli değerlerinden biri olan Mâtürîdî, büyük bir Türk bilginidir. İslam tarihine damgasını vuran, itikadî alanda Müslümanların inanç sistemlerini şekillendiren iki dini önderden birisidir. Onun bu alanda öncülüğü olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Kur'an ve sahih hadis merkezli doğru itikadın oluşumunun merkezi olan ehl-i sünnet anlayışının temellendirilmesinde en büyük paya sahip olan Mâtürîdî, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlarıyla İslami değerlerin evrensel boyut kazanmasına önemli derecede katkıda bulunmuştur. Onun Kur'an merkezli bakış açısı ve sahih hadis eksenli görüşleri ve düşünceleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, günümüz İslam dünyasının maruz kaldığı sosyal, kültürel ve psikolojik sorunların çözümünde, Mâtürîdî'nin Kur'an ve Hz. Peygamber'i anlayış tarzı ve İslamî değerleri sunuş biçiminin ne denli önemli olduğu belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Tam adı; "Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî" şeklindedir. Yapmış olduğu ilmi

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, rbicer@sakarya.edu.tr

çalışmalar sonucunda “Alemü’l-Hüda” yani hidayet sembolü, “İmamü’l-Hüda / Hidayet önderi”, ilim dünyası ile vermiş olduğu mücadelelerden dolayı da “İmamü’l-Mütekellimin / Kelamcıların imamı”, “Musahhihu Akâidi’l-Müslimîn / Müslümanların inançlarını yanlışlıklardan arındıran”, “Reis-i ehl-i Süne / Ehl-i Sünet’in reisi” gibi çeşitli unvanlar verilmişti. Mâtürîdî, tahmin edildiğine göre M.870 / H.256 yılında bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Semerkant şehrinin dış mahallesi Maturid’de doğmuş, hayata gözlerini yine bu şehirde M.944 / H.333 yılında yummuştur.

Mâtürîdî yaşadığı sırada özellikle İslam ilim ve kültür merkezi olarak tanınan ve ileri seviyede eğitim veren medreselerin yer aldığı Semerkant’ta ilim tahsiline başlamış ve bu ilmi çevreden yeterince istifade etmişti. Zamanın en önemli ve tanınmış Hanefî âlimleri ile tanışarak onların ilim halkalarına katılmış, verdikleri derslere devam ederek özellikle dini ilimler sahasında donanımlı biri haline gelmişti. Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin dördüncü, hatta üçüncü kuşak âlimlerindedir. Daha fazla eser nispet edilmekle birlikte Mâtürîdî’nin günümüze kadar ulaşan *Kitabü’t-Tevhid* ve *Te’vilatü’l-Kur’an* adlı eserleri bulunmaktadır.

Maturidilik

Mâtürîdî’yi anlamak ancak onun yaşadığı ve yetiştiği kültür çevresini anlamakla mümkündür. Öncelikle o, ehl-i sünnet ekolüne mensuptur. Hanefî okulunu geliştirmiş ve sistemleştirmiştir. Bu şekillenmede etkili olan faktörler bulunmaktadır. Bunların başında naslar gelmektedir. İslam’ın temel kaynakları olan Kur’an ve sünnette bahsedilen ana ilkeler (zaruriyyat-ı diniyye) genel hatlarıyla anlaşılır olmakla birlikte, bunların ayrıntılarıyla ilgili hususlar naslarda açık biçimde yer almamıştır. Bizzat Kur’an’da ayetlerin, muhkem ve müteşabih kısımlarına ayrıldığı, müteşabih ayetlerin ancak ilimde derinlik kazanmış kimselerce anlaşılacağı ifade edilmiştir (Al-i İmran 3/7). Hangi ayetlerin muhkem, hangilerinin müteşabih olduğu ise belirtilmemiştir. Müteşabih, yani ‘yorumu açık kabul’ edilen ayetlerin anlaşılmasındaki farklılık, mezheplerin ortaya çıkışının başlıca sebeplerindedir. Bir başka etken ise kader problemi olmuştur. Dünyada ve ahirette sorumluluk yükleyen fiillerle doğrudan alakalı olması bakımından kader meselesi erken dönemde gündeme gelmiştir. Nitekim sahabiler devrinde meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar kader konusuyla bağlantılı olarak incelenmeye başlanmış, Cemel ve Siffin savaşlarının ardından birçok kimse bu savaş-

ların kaderle ilgisi etrafında tartışmalara girmişti. Sonraki yıllarda Emeviler'in halktan tepki gören icraatlarını meşrulaştırmak amacıyla kader inancını, cebir anlayışı doğrultusunda yorumlaması, meseleye siyasi bir boyut kazandırmış, böylece konu çeşitli yönleriyle incelenmeye ve tartışılmaya başlanmıştı. Bir diğer faktör ise, siyasi olaylar olmuştur. Mezheplerin doğuşunda etkili olan en önemli faktörlerden birisi de İslamiyet'in ilk dönemindeki siyasi gelişmelerdir. Bunları, kesin hatlarıyla sosyal sebeplerden ayırabilmek pek mümkün değildir. Nitekim Hz. Osman döneminin ikinci yarısından itibaren çeşitli sebeplerle ortaya çıkan siyasi kargaşa genişleyerek halifenin şehit edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olaylar, siyasi gaye ve anlayışlara dayalı birtakım grupların doğmasına yol açmıştır. Bu gruplar, siyasi düşüncelerini temellendirmek yahut siyasi amaçlarının arkasındaki hedeflerini örtmek için dini kaynaklara dayanmaktan geri kalmamıştır. Sosyo-kültürel sebepler: Hz. Peygamber döneminden itibaren yayılmaya başlayan İslam dini Yahudi, Hıristiyan ve Mecusiler tarafından da benimsenmişti. İhtida yolu ile Müslüman olma hareketlerine, fetih faaliyetlerine ve siyasi hâkimiyete bağlı olarak İslamiyet Suriye, Filistin, Irak, Mısır ve Kuzey Afrika, Endülüs, İran, Horasan, Türkistan, Kafkaslar ve Hindistan'a kadar geniş bir sahaya ulaşmış, bu süreç içinde birçok farklı din mensubu İslamiyet'i seçmişti. Eski inançlarını bırakıp İslam'a giren insanların bir kısmı yeni dinin temel esaslarını kısa zamanda kabul ederken bir kısmı bunu uzun bir zamanda özümseyebilmiş, bazıları da gerçekten inanmadığı halde inanmış gibi görünerek intikam almak için çeşitli hesaplar içine girmişti. İslam'ı benimseyenler de yeni inanç ve düşüncelerini eski inanç ve geleneklerinin etkisinde kalarak oluşturmaya çalışmış, sonuçta bu sebepler de bazı fırkaların oluşmasına yol açmıştır.

İmam Mâtürîdî, ehl-i sünnet oluşumunu sistematikleştiren öncü kişidir. Bu yönüyle o, ehl-i sünnet akaidinin şekillenmesinde öncü rol oynamıştır. Ancak ondan önce bu okulun basit sistemine oluşturan kimseler

“İmam Mâtürîdî, Ehl-i sünnet oluşumunu sistematikleştiren öncü kişidir. Bu yönüyle o, Ehl-i sünnet akaidinin şekillenmesinde öncü rol oynamıştır.”

“Mâtürîdî düşünce sisteminin temeli Ebu Hanife'nin görüşlerine dayanmaktadır. Zira Mâtürîdî, eserlerinde Ebu Hanife'den pek çok yerde bahsetmiş, kendi fikirlerini onun fikirleri ile temellendirmiştir. Bu nedenle kaynaklarda, “Ebu Hanife mezhebinin ilk mütekellimi (kelamcısı)” şeklinde nitelendirilmiştir.”

mevcuttu. İmam A'zam Ebu Hanife, Hz. Ali'yi Hariciler'e karşı takındığı tavırdan dolayı ehl-i sünnetin öncüsü saymıştır. Bu tavır; büyük günah işleyen kimsenin mü'min olduğu yönündeki kabuldür. Ardından dönemdeki tartışmalar doğrultusunda Ma'bed el-Cühenî'den ayrılarak kaderi iman esasları arasında gören Hz. Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer gelmektedir. Bir sonraki dönem olan tabiinden, Kaderiyye'yi red ile ilgili küçük bir risale yazdığı nakledilen Ömer b. Abdülaziz ve Zeyd b. Ali, irca görüşünün ilk temsilcisi sayılan Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye ve kader konusunda bir risalesi bulunan Hasan el-Basrî, ehl-i sünnetin ilk temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Bu sürecin ardından bu metodu benimseyen kimseler, söz konusu oluşumun şekillenmesinde katkıda bulunmuşlardır.

Ehl-i sünnet düşüncesini şekillendiren bir başka bilgin İmam Eş'aridir. O, Yemen'deki Eş'ar kabilesine mensup olan sahabi Ebu Musa el-Eş'ari'nin soyundan geldiği için Eş'ari nisbesiyle tanınmıştır. Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'den günümüze intikal eden eserler kelim kültürü ve terminolojisi bakımından çağdaşı Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin eserlerine nispetle zayıftır. Buna rağmen kendisi Sünni kelim ekolünün önemli kurucularından biri olarak kabul edilmiştir. Bunda, hayatını sürdürdüğü Basra ve Bağdat gibi ilmi çevrelerin tesirinden başka muhafazakâr çoğunluğun en güçlü rakibini oluşturan Mu'tezile mezhebinden dönüşünün de büyük payı olmalıdır. İmam Eş'ari kendi düşünce tarzını ortaya koymak ve ehl-i sünnet akidesini belirlemek amacıyla bazı eserler yazmıştır. Günümüze kadar gelen çalışmaları şunlardır: *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, *el-Lumâ fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*, *Makalatu'l-İslamiyyin*, *Risale fi İstihsanî'l-Havz fi'l Kelam*. Bunların dışında başka eserler de veren Eş'ari, Ehl-i sünnet okulunun bir diğer kolunu oluşturmuş ve böylece Eş'arilik doğmuştur.

Eş'ari'nin çağdaşı olan Mâtürîdî, Orta Asya bölgesinde inanç esaslarını temellendirmeye çalışmıştır. Kelim ilminin ve İslam düşüncesinin en büyük simalarından birisi olarak ünlenmiş ve kelim ilmi onunla yeni bo-

yutlar kazanmıştır. Mâtürîdî ve ondan sonra gelen yoldaşları, özellikle Ebü'l-Mu'in-Nesefî'nin katkıları ile oluşan hareket Mâtürîdîlik olarak anılmış ve Eş'arilik ile birlikte ehl-i sünnet kelamı olarak adlandırılmıştır.

Müslümanların büyük çoğunluğunu temsil eden Sünnilerin amelde mezhebi "Hanefiye"dir. Sünnilerin yaklaşık %53'ünü oluşturan Hanefilerin de itikatta Mâtürîdî olması bu mezhebin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Selçuklu ve Osmanlıdan devralınan Hanefi-Mâtürîdî geleneğinin etkisi sonucu devlet tarafından kabul gördüğü gibi, coğrafi dağılımı itibarıyla Horasan-Maveraünnehir başta olmak üzere, Orta Asya, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Doğu Türkistan, Malezya, Endonezya, Kafkaslar, Rusya, Balkanlar, Orta Doğu ve diğer bölgelerde Mâtürîdîlik daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Bu da göstermektedir ki, zıtlıklar içermeyen, çatışmacı bir siyaset izlemeyen, doğal ve eğitici bir hüviyet arz eden, ciddi ve modern Sünni kelam bakış açısı için bir model konumunda olan Mâtürîdî ekole mensup Müslüman nüfus, toplam nüfusun yarısından daha fazlasını temsil etmektedir. Mâtürîdî düşünce sisteminin temeli Ebu Hanife'nin görüşlerine dayanmaktadır. Zira Mâtürîdî, eserlerinde Ebu Hanife'den pek çok yerde bahsetmiş, kendi fikirlerini onun fikirleri ile temellendirmiştir. Bu nedenle kaynaklarda, "Ebu Hanife mezhebinin ilk mütekellimi (kelamcısı)" şeklinde nitelendirilmiştir.

Ebu Hanife, kelamın dini bir bilim ve zorunlu bir ilim olduğuna ilişkin tercihleri başta olmak üzere kelamın şekline, içeriğine, sosyo-kültürel yapısına ve siyasetle ilişkisine yeni tanımlamalar getirmişti. Ayrıca metodolojik anlamda bilgi tanımını ve bilgi-kaynak ilişkisini belirlemiş, aklın istihdamına, nasların anlaşılmasına ve doğru yorumlanmasına ilişkin tavırlar geliştirmişti. Onun söz konusu bu görüşleri, yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla İslam âleminin değişik bölgelerine yayılmıştır. Bu öğrencileri özellikle Belh, Semerkant, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır'a dağılmışlar ve ehl-i sünnet inancını hem müdafaa etmişler hem de yayılmasını sağlamışlardır. Mâtürîdî de Hanefi âlimlere talebelik yapmış, bu sayede Ebu Hanife'nin görüşlerini öğrenerek yeniden yorumlamış ve kurucusu olduğu Mâtürîdî mezhebinin temel esaslarını bu görüşler çerçevesinde belirlemiştir. Nitekim Mâtürîdî'nin hocaları kanalı ile Ebu Hanife'den rivayet ettiği *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *er-Risale* ve *el-Âlim ve'l-Müteallim*, *el-Vasiyye* gibi risaleleri, onun elinde yeni bir şekil kazanmıştır. Ehl-i sünnet akidesinin izahı mahiyetindeki bu küçük risaleler, herhangi bir delile başvurmaksızın Ehl-i sünnet inancını açıklayan temel eserlerdir. İnanç konularına yaklaşım yöntemi açısından ve

kapsam yönünden Ebu Hanife'den yararlanan Mâtürîdî, ondan yer yer alıntılar yapmış ve görüşlerine dayanak kabul etmiştir. Ebu Hanife'nin sadece ameli değil, itikada dair de önemli düşünceleri vardı. Onun itikadî fikirlerini de anlamaya yönelik Mâtürîdî, bu eserlerin içerdiği inanç esaslarını soyut akide esasları olmaktan çıkararak akli ve nakli delillerle kuvvetlendirmiş ve onları kelimeler haline dönüştürmüştür. Mâtürîdî'nin yukarıda adı geçen risaleler üzerindeki geliştirme çabaları neticesinde görüşlerini ilmi esaslara ve kesin delillere dayandırmıştır. Böylece Ebu Hanife'nin İslam akaidi konusundaki fikirleri, akide ilminden kelimelere dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle bu inançların kelimelere ilmi haline geçişi Mâtürîdî vasıtasıyla olmuştur. İşte bundan dolayı, aslında Ebu Hanife'nin attığı temeller üzerine Mâtürîdî tarafından tesis edilen Mâtürîdî mezhebi, kurucusuna olduğu kadar, ona nihai şeklini veren ve başarılı kılan açıklayıcısına yani Mâtürîdî'ye atfedilmiştir. Öyle ki, artık Hanefilik sadece fıkhi alanda kullanılır olmuş; kelimeler sahada ise Mâtürîdîlik adı geçer olmuştur. İşte bu nedenle Ebu Hanife'nin yolunu düzenleyip, zenginleştiren Mâtürîdî, haklı olarak ehl-i sünnetin önderi ve bilhassa bütün Hanefilerin ve Müslüman Türklerin akaid sisteminin imamı olmaya hak kazanmıştır. Mâtürîdî'nin, ehl-i sünnet kelamının sistemleşmesi ve gelişmesine yönelik faaliyetleri çağdaş Eş'ari'den daha önce başlamış ve bu yöndeki katkıları ondan daha fazla olmuştur. Bugün "Mâtürîdîlik" olarak bilinen kendi kelimeler okulunu da Eş'ari'den daha önce ve ondan bağımsız olarak oluşturmuştur. Zira o, Eş'ari'den 20 yıl önce doğmuştu. Öte yandan Eş'ari, ömrünün 40 yılını Mu'tezili görüşlerin savunucusu olarak geçirdiği kabul edilince, ehl-i sünnet düşüncesinin temelini Mâtürîdî tarafından atılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mâtürîdî Nasıl Düşünürdü?

Mâtürîdî'nin geniş bir coğrafyada kabul edilen bir mütekellim olmasında en büyük rol hiç şüphesiz onun ortaya koyduğu yöntemdir. Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu yöntem; onun kelimeler ilmini nasıl sistematize ettiğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, bu ilme kazandırmış olduğu yenilikler bakımından da son derece mühimdir. Çünkü o, kendinden önceki âlimlerin tartışmadığı önemli problemleri ele almış, akli ve nakli deliller kullanarak çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, kelimelere ilmine getirmiş olduğu birtakım yenilikler ve dini problemlere yaklaşım tarzıyla kelime gerçeği anlamda bilimsel bir kimlik kazandırdığı söylenebilir.

Mâtürîdî'nin en dikkat çekici yönü, dinde akıl ile nakli ustaca dengeleyerek akıl-nakil arasında orta yolun en güzel örneğini temsil etmesidir. Çünkü onun sisteminde akıl ve vahiy birlikte önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim o, daha önce de zikrettiğimiz gibi usulü'd-din (dinin aslı, inanç konuları) alanında nakle bağlı kalmakla birlikte akla da gereken önemi veren Ebu Hanife'nin bu sistemini daha da geliştirmiş; ilmi, dini ve fikri hayatıyla aşırı uçlara kaçmamış, akıl ve nakil arasında denge kurmayı başarmıştır.

Mâtürîdî, Selefiyye'den ve Eş'ariyye'den daha fazla akılcıdır. Başka ifadeyle, akla güvenme ve akli dinde kullanma yönünden Mâtürîdî, Mu'tezile'ye Eş'ari'den daha çok yakındır. Ancak Mu'tezile'den de birçok yönlerden de ayrılmaktadır. Nitekim Murtaza ez-Zebidi konuyla ilgili olarak, Müslümanların metafizik konuları akıl ve nakil ile izah etmeye çalışmaları sonucunda kelimelerin oluştuğunu ifade ettikten sonra takip ettikleri usul ve metotlara göre kelamcıları üç fırkaya ayırmıştır. Akli ön planda tutanın Mu'tezile, nakli ön plana alanın da Haşeviyeye olduğunu dile getirdikten sonra hem akli hem de nakli kullanarak mutedil bir yol takip eden kelamcıların Mâtürîdîler olduğunu belirtir. Zira *Kitab-ı Tevhid*'de bakıldığında da dinin kendisi ile bilenebileceği iki esasın akıl ve nakil olduğu Mâtürîdî tarafından açıkça ifade edilmiştir. Çünkü ona göre, nakil yani vahiy, dini bilgilerin kaynağı olduğu gibi, akıl da bunların doğruluğuna delalet etmenin yanında Allah'ın varlığı, birtakım sıfatları ve O'na imanın gerekliliği gibi alanlarda bilgiler sağlar. Buna göre Mâtürîdî, akli muhakemeye büyük önem vermiş, tefekkürü ve akli değerlendirmeyi ilmin kaynaklarından saymış; aklın diğer bilgi kaynaklarına üstünlüğünü de onun sadece bir bilgi kaynağı olmayıp aynı zamanda diğer bilgi kaynakları üzerinde bir denetleyici (hakem) görevi üstlendiğini kabul etmiştir. Buradan hareketle denilebilir ki; onun kelam ilmine kazandırdığı en önemli yenilik, beşerî bilginin varlığından, elde edilebileceğinden ve bilginin kaynaklarından bahsetmesidir.

Diğer taraftan Mâtürîdî, bilgi felsefesinde Eş'ari gibi bir dönem Mu'tezile düşüncesine mensup bir geçmişe sahip olmamasına rağmen onların akılcılığını savunmuştur. Ancak önemli hususlarda onlardan da ayrılmıştır. Bu yüzden Mâtürîdî, Eş'ari gibi Mu'tezile'nin kelam terimlerini kullanmayıp kendi kelam kavramlarını oluşturmuş ve tamamen yeni bir okul kurmuştur. Bu nedenle o, ilk kez bilgi sistemini açıklayarak kelam yapmaya başlayan bilgin olmuştur. Ayrıca tam bir felsefi sistem olarak algılanabilecek olan *Kitabü't-Tevhid* adlı eserinde tecrübe ve duyu organlarına bilgi edinmede önemli işlevler düştüğünü savunmuştur. Böyle

“Zira Kitab-ı Tevhid’e bakıldığında da dinin kendisi ile bilenebileceği iki esasın akıl ve nakil olduğu Mâtürîdî tarafından açıkça ifade edilmiştir. Çünkü ona göre, nakil yani vahiy, dini bilgilerin kaynağı olduğu gibi, akıl da bunların doğruluğuna delalet etmenin yanında Allah’ın varlığı, birtakım sıfatları ve O’na imanın gerekliliği gibi alanlarda bilgiler sağlar.”

bir konudan bahsetmesi, sistemini geniş bir felsefi temel üzerine bina etmesine neden olmuştur. Bu suretle o, kendine has bir varlık felsefesi (ontoloji) kurarak buna dayalı ilahiyat ve metafizik anlayışları tesis etmiştir.

Mâtürîdî’nin diğer önemli bir yönü ise bazı kelami tabirlerin terimleşmesine de önyak olması, çağdaşı Eş’ari’ye göre daha somut, daha teknik ve felsefi terimler kullanmıştır. Örneğin, bir nesnenin genel karakterini belirtmek için kullanılan “şey’iyyet” kelimesini kelimelerde ilk olarak kullanan Mâtürîdî olmuştur. O, “şey’iyyet” tabirini bir şeyin ispatı için kullanılır. Ona göre bir nesneye ‘şey’ denilince, onun varlığı da ispatlanmış olur. Buradan hareketle Mâtürîdî, Allah’a ‘şey’ denilebileceğini savunur.

Eserlerinde felsefi terimleri de sık sık kullanmıştır. Örnek verecek olursak; ‘bi’l-kuvve/eyleme dönüşmeyen (potansiyel), zihinde olan, ‘bi’l-fil/eyleme dönüşen’, ‘keyfiyyet/nicelik’, ‘heyula/zihinde tasarlanan hayal’, ‘hadesiyye/oluşumsal (bir şeyin oluşumuna dair düşünceler)’, ‘aradiyye/Cevher ve cismin gelip geçici niteliği (bir şeyin bozulmasına dair düşünceler)’ ve ‘hestiyye/varlıksal (varlıkla ilgili şeyler)’ gibi terimler kendisine aittir. Mâtürîdî, özellikle nakil-akıl çatışmasında akli ön plana çıkaran Mu’tezile karşısında, nakil-akıl çelişmesine son vererek aralarında sentez kurmuş, akıl, duyular ve vahiy konusu üzerinde durarak kendine özgü bir ilahiyat anlayışı oluşturmuştur. Problemlere mümkün mertebe objektif ve analizci bir yöntemle yaklaşmıştır. Onun tüm bu çalışmaları ve metotları kaynaklarda kendisini özgün kılan yönler olarak kabul edilmiştir. Buna ilave olarak şunu da söyleyebiliriz ki Mâtürîdî’nin, vahiy, akıl ve delil ilişkisine dayalı düşünce etkinliğini sistematik bir şekilde ortaya koymuş, hakikate ulaşmada; aklın gücünü, hükümlerini ve değerini yükseltmiş, bu nedenle de İslam düşüncesinde akla önemli bir alan açmıştır.

Mâtürîdî, zikrettiğimiz tüm bu orijinal yönleriyle kendisinden sonra gelen ve kurucusu olduğu Mâtürîdî kelam ekolüne mensup kelimcılara model teşkil ettiği şüphesizdir. Onun görüşleri ve akıl-vahiy dengesi üzerine kurulan metodu, yaşadığı dönemden itibaren yetiştir-

miş olduğu bilginler ve takipçileri tarafından kabul edilip sistematize edilerek toplumda görüşlerinin yerleşmesine çalışılmıştır. Mâtürîdî'nin izini takip eden âlimlerce geliştirilen itikadî görüşleri bu sayede günümüze kadar taşınmış, bundan dolayı da fikirlerini savunan mezhep, Mâtürîdîyye diye meşhur olmuştur. Zira Mâtürîdîyye mezhebi başlangıçta Maverâünnahir, Horasan; daha sonra Orta Asya, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Doğu Türkistan, Malezya, Endonezya, Kafkaslar, Rusya, Türkiye, Orta Doğu ve diğer bölgelerde yaşayan Müslümanlar tarafından benimsenerek günümüze kadar gelmiştir.

Hiç şüphesiz, bir insanın yetişmesinde ve şahsiyetinin oluşmasında yaşadığı devirdeki siyasi durumun, içtimai, iktisadi, ilmi ve fikri seviyesinin önemli tesirleri vardır. Özellikle sosyo-politik ve kültürel şartların etkisi, kişilere göre farklı olsa da âlimler üzerinde ve yazılan eserlerin oluşmasında açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bir âlimin anlayışına yansıyan siyasi ve sosyo-kültürel etkileri hesaba katmadan, onun düşünce sistemini doğru ve net bir şekilde anlayıp analiz etmek mümkün görünmemektedir.

Dini, Sosyal ve Psikolojik Sorunlar Karşısında Matürîdî

Mâtürîdî, dinin gerekliliği konusunda ilke olarak iki bilgi kaynağından yararlanmanın kaçınılmaz olduğunu söyler. Bunlardan biri akıl, diğeri de nakildir. Ona göre toplumların farklı din anlayışlarına sahip bulunduğu, bunun yanında her bir grubun kendi anlayışının isabetli, diğerlerinin hatalı olduğu yolunda bir kanaat taşıdığı bir vakıadır. Aynı şekilde Mâtürîdî bu kanaatin atalarından kendilerine intikal ettiği hususu inkâr edilemeyecek sosyolojik bir gerçek olduğuna işaret eder. Aslında bir anlamda nakli oluşturan toplumsal kabul, tarih boyunca hem yöneticilerin hem peygamberlik iddiasında bulunanların hem de meslek ve zanaat sahiplerinin önem verdiği bir şeydir. Akıl, kendisinin de bir parçasını teşkil ettiği evrenin sadece yok olmak (fena) için vücut bulmadığına, hikmet çerçevesinde beka (varlığını sürdürme iradesi) hedefi gözetilerek inşa edildiğine hükmeder.

Evrenin çok farklı, hatta birbirine zıt karakterde ünitelerden meydana gelmiş olduğu bir hakikattir. Bu durum özellikle huy, mizaç, arzu ve ihtiras barındıran ve aynı zamanda “akletme” yeteneğine sahip insanda daha net görülebilen bir durumdur. Böylesi bir varlık olan insan, kendi haline bırakılmış olsaydı, fertler ve toplumlar birbirine düşer, sonuç olarak da büyük kaoslar oluşurdu. Hâlbuki olağanüstü bir düzen arz

eden evrenin var ediliş amacı bu değildir. Şu hâlde insan türünü ve bu türün içinde yaşadığı evreni yaratan yöneticinin yani Allah'ın toplumları rehbersiz bırakması hikmete uygun değildir. Bu sebeple bir yandan herkesin güvenle başvuracağı peygamberler görevlendirmiş, öte yandan onların bu konumunu belgeleyecek kanıtlar göndermiştir; bu kanıtların başında insan aklı yer almaktadır. Mâtürîdî, bu istidlaliyle (akıl yürütmesiyle) akılla naklin bilgi kaynağı olma fonksiyonunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

Mâtürîdî; herkesin kişisel anlayışı, sahip kılındığı ilham, kura çekme veya yüz hatlarından, ayak izlerinden hüküm çıkarma gibi bir temele dayanmayan ve sistematik olmayan yöntemlerin dini sahada bir bilgi değeri taşımadığını kabul eder. Ona göre nesne ve olayların gerçekliğine vukuf için; duyuların idraki, haber ve istidlal olmak üzere üç bilgi vasıtası mevcuttur.

Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid* ve *Te'vilatü'l-Kur'an* adlı eserinde akli, duyu ve haber yoluyla elde edilen bilgilerin anlaşılması, yorumlanması, problemlerinin çözülmesi ve değerlendirilmesi için vazgeçilmez bir araç kabul etmiş, onu insan olmanın, mükellef tutulmanın ve gerçeğe ulaşmanın temel şartı olarak görmüştür. Aklın gerçekleri anlamadaki rolünü gözün renkleri, kulağın sesleri ayırmasına benzetmiştir. Kendisinden iki asır sonra gelen Gazzalî de (ö.505/1111) akli göze, nakli de görmeye zemin hazırlayan güneşe benzetmiştir. Mâtürîdî'nin akla bu denli önem vermesi, Kur'an'ın buyruğunun bir neticesidir. Zira Kur'an'da beş yüzden fazla ayette, akla kullanmaya vurguda bulunmuştur. Bu doğrultuda onun sünni kelimeler ekolüne model teşkil eden bilgi teorisi içinde yer alan duyuların idraki, haber ve akıl faktörlerinden her birinin günümüze kadar ulaşan iki eserinde de çokça kullanıldığı görülmektedir. *Kitabü't-Tevhid*'in ayet indeksinde yer alan 450'ye yakın ayetin muhafazakâr ekole mensup âlimlerin akaid kitaplarında bile yer almadığını söylemek mümkündür. Aynı yöntemin *Te'vilatü'l-Kur'an*'da daha yoğun bir şekilde kullanıldığı görülür. Mâtürîdî'nin hadis rivayetlerine itikadî konularda az yer verdiği, buna karşılık *Te'vilatü'l-Kur'an*'da özellikle fıkıh meselelerinin çözümünde bu rivayetlere sıklıkla başvurduğu görülmektedir.

Müslümanlar Arasındaki Ayırıcılığa Bakışı

Mâtürîdî'nin özenle üzerinde durduğu bir başka konu da kible ehlinin tekfir (İslam dışı ilan etmek) edilemeyeceğidir. Hz. Muhammed'in vahiy yoluyla alıp insanlara tebliğ ettiği kesin delille sabit olan dini bir

esasın doğruluğunu inkâr edenin kâfirliğine hükmedilir. Hz. Muhammed, hangi gerekçe ile İslam'ı kabul ettiğine bakmaksızın dini tasdik eden herkesi Müslüman olarak kabul etmiş ve hiç kimseyi tekfir etmemiştir. Medine döneminde İslam toplumu içinde Kur'an'ın kendilerini azapla tehdit ettiği münafıkların varlığı bilinmekle birlikte, yine de tekfire başvurulmamıştır. Kur'an, kalplerine iman girmeyip, ancak mü'min olduklarını ifade eden Bedevileri, İslam dairesinin içinde kabul etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, mü'minlerin birbirlerine küfür isnadını yasakladığı da haber verilmiştir. Mâtürîdî, inkâr söz konusu olmadıkça ehli kibleyi iman dairesinin dışına çıkarmamayı genel bir ilke olarak benimsemiştir. Ehl-i kible ifadesi ile "inanılması zaruri olan inançlar üzerinde ittifak edenler" kastedildiği kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile "Kibleye karşı namaz kılmayı kabul edenlerdir". Buna göre inanç esaslarına iman edenlerin tekfiri İmam Mâtürîdî'ye göre mümkün değildir.

İman, Hz. Peygamber'in getirdiklerinin tamamını tasdik etmek; küfür ise bunlardan herhangi birinde onu yalanlamaktır. Bu durumda Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna samimiyetle inanan ve bu inancını bozacak bir davranışta bulunmayan Müslümanlara kâfir demek, sağlam bir inanç ile bağdaşmaz. Bu doğrultuda Mâtürîdî'ye göre "ehl-i kible" farklı yorumlarından dolayı tekfir edilemez ama bid'atçı olarak nitelenebilir. İnanç esaslarının inkârı zemininde değil de ümmetin ayrılığına yol açan konularda farklı anlayış ve görüşler kişiyi İslam dairesinin dışına çıkarmaz. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı ise, Müslümanlar arasında uzlaştırıcı, birleştirici ve hoşgörülü bir anlayışın filizlenmesine öncülük etmiştir. Aynı zamanda bu bakış açısı, sosyal barışın, farklılıkların zenginleştirici bir nitelik kazandırdığı sağlıklı bir dini anlayışın tezahürüdür.

İnsanın Özgürlüğü Meselesi

İnsanın özgürlüğü ve kader konuları birçok dinde, inanışta ve felsefi akımda ele alınmış, üzerine ciddi fikri tartışmalar yapılmıştır. İslam âlimleri de insanın özgürlüğü ve kader meselelerini kendi birikimleriyle açıklama yoluna gitmişlerdir. İslam âlimleri içinde insanın özgürlüğü ve kader konusuna en özgün yaklaşımlardan biri de Mâtürîdî'ye aittir. Mâtürîdî, Allah-insan ilişkisini, insan merkezli bir bakış açısıyla inceler. Bu doğrultuda insandaki irade konusunu diğer itikadî mezheplerden farklı bir tarzda kavrar. Zira insan iradesi ve aklıyla yaratıcıya yönelir ve boyun eğer. Ona göre herhangi bir canlıyı öldürmekten uzak duran

bir eğilime sahip olan insanlar, daha sonraları almış olduğu sosyo-kültürel eğitim ve yönlendirme sonucunda, yapısal olarak kabul ettiği ve alışkanlık kazandığı değer ve algıları değiştirir. Burada hareket noktası, eğitim sonrası yönlenen akıldır. Bu doğrultuda insanlar, müspet veya menfi meyilli oldukları düşünce, tutum ve davranışları değiştirebilmektedirler. Bu nedenle Allah Teâlâ, yapısal özelliği ve fitri temayüllerine ters gelse de duygularıyla bağdaşmasa da aklın onayladığı eylemleri yerine getirmeye insanı teşvik etmiştir. Zira yaratılmış varlıkların gerçek mahiyetini ancak akıl bilebilir.

Mâtürîdî'ye göre insanın yaratılıştan gelen duygusal boyutu, anlık karar verir. Akıl ise, birçok boyutuyla olguları değerlendirir. Zira insan, anlık zevk ve menfaatlere yönelik hareket eder. Bedensel hazzı sağlayan, duyguları okşayan anlık oluşumlara yapısal olarak temayüllü olan insan, mutluluk ve huzuru burada arar. Oysaki Allah, anlık zevklerin insana mutluluk ve huzur vermeyeceğini, bunlar “nefsani istekler” statüsünde oldukları için, dünya ve ahiret saadeti için onlardan uzak durulması gerektiğini ısrarla vurgular. Zira anlık zevkler peşinde koşan ve istidatlarının gelişmesini, iradesinin güçlenmesini engelleyen, sıkıntılara girmekten kaçan tarzda bir hayat felsefesiyle yaşayan bir kimse, yaratılış ve var olmanın hakikatine ulaşamaz. Mâtürîdî, yaratılıştan gelenler kapsamının sadece “nefsi ve hissi” boyutta olmadığını, akıl ve diğer duyguların da insanda mevcut olduğunu kabul eder. Böyle olunca da insan, kendisi ve çevresi için güzel ve doğru olana temayül etme ve onlara sahip olma yetisiyle çaba gösterirken, diğer taraftan da kötü ve zararlı olandan uzaklaşmak ister.

Mâtürîdî burada iradeyi konu edinir. Ona göre irade, isteyerek yapılan iş anlamındadır. Bu tür bir iradeye rağmen bir mü'minin kötü istek ve eylemde bulunmasını iki yönlü değerlendirir. Öncelikle bir mü'min, kötülüğü işlerken, Allah'ın sonsuz rahmetini dikkate alır ve sonunda tövbe edeceğini düşünerek, bağışlanacağını ümit eder. Öte yandan bir mü'min içine düştüğü olumsuz durumun zamanla üstesinden geleceğini de varsayar. İradeye dayalı yapılan eylem, bireyin istemiyle gerçekleşendir. Normal bir kimsenin istemediği bir fiil ise, onun yaratılıştan gelen doğasına aykırı olandır. Bu doğrultuda olumsuz eylemler, delil ve burhana dayanmadan taklit duygusuyla gerçekleşir. Zira hayırlı fiiller, bir gayret ve çaba sonucu ortaya çıkan müsbet yani olumlu bir oluşumdur. Olumsuzluklar ise, herhangi bir çabayı gerektirmez. Sadece yapmamak ve harekete geçmemek halinde oluşur. Bu nedenle küfür ve nefsanî arzuları gerçekleştirmek, iman ve müsbet eylemleri terk etmektir. Yani

olumluya yönelik ciddi bir çaba ve nefsanî arzularından uzaklaşmak varken, burası böyle bir çaba gerektirmez. Mâtürîdî, iradeyi yönlendiren etkenleri şöyle açıklar: yaratılışı gereği aceleci olan insan, sabır ve katlanmayı gerektiren durumlar ile rahat olduğu aşamalarda bile sabırsız davranır. Buna rağmen insanda mevcut olan olumsuz hasletler, eğitim ve terbiye ile müspet niteliklere yönlendirilebilir. Bu, insan iradesinin eğitim yoluyla yönlendirilmesiyle gerçekleşebilir.

Mâtürîdî'ye Göre Ahlak-Din İlişkisi

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın peygamber göndermesinin nedenlerinden birisi, insanların Allah'a yönelik bahanelerinin kalmamasıdır. Zira Allah'ın elçileri, insanlara O'nun muradını açıkça anlatmışlar ve toplumsal kuralları belirtmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre dinin gerekliliğini anlamak ancak akıl ile mümkündür. Bu konuda insanların hiçbir şekilde bahanesi olamaz. Zira herkesin yaratılışı, evren ve kendileri hakkında düşünmeleri sonucu, Allah'ın varlığına ulaşabilir. Çünkü Allah'ı bilmek, aklen bir zorunluluktur. Eğer Allah hiçbir elçi göndermeseydi yine de insanların akıllarıyla Allah'ın varlığı ve birliğini, O'nun gereği gibi sıfatlarla donanmasını ve tanınmasını, Allah'ın evrenin yaratıcısı olduğunu bilmesi icap ederdi. Bu bakış açısı insan aklına değer veren bir nüans içermektedir. Peygamberler ise, inanılacak Tanrı'nın sıfatlarını insanlara anlatarak, başta tevhid olmak üzere hiçbir şekilde ona ortak koşmalarını ve sıfatlarını anlamada yanlışa düşmemeleri içindir. İnsanlarının bahaneleri olmasa bile, onların mazeret göstermelerine engel olmak için elçiler göndermiştir.

Mâtürîdî'ye göre Allah insanı biçimlendirmiş yani onu meşakkat, sıkıntı, zorluk, zahmet, bela çekecek ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilecek (temyiz), hayır ve şer türünden işlerin akıbetlerini bilebilecek şekilde düzenlemiştir. Allah nefse, bozukluğunu (isyan) belirtmiş ve nefsin nasıl korunacağını (itaat) açıklamıştır. Ona göre varlıkların ve nesnelere güzellik ve çirkinliği, iyilik ve kötülüğü akli olarak açık seçiklikle genel olarak bilinir. Fakat akılları her iyi ve kötüyü, hayır ve şerri tek tek işaret ederek, onu göstererek bilemez. Bu ancak deneme yanılma yoluyla mümkün olur. Bu gerçek elçiler aracılığıyla gelen bir bilgi (haber) ile bilinir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki "*Nefse bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki*" (eş-Şems 91/8) buyrulmaktadır. Bu şekilde bir ayırım ya evrensel ortak akıl ile olur veya peygamberlerin bildirmesi ve belirtmesiyle gerçekleşir. Bu ayırımı betimlemeye çalışan

Mâtürîdî'ye göre bir şey ile ilgili olarak şeriata ihtiyaç duymaksızın, sadece akıl ile bilinebilen nesnelere olabilir. Öte yandan yine şeriata gereksinim duymaksızın sadece akıl ile kötülüğü bilinen şeyler de olabilir. Bu doğrultuda iyiliği veya kötülüğünde kuşku duyulan şeyler vardır. Bu gibi durumlar ortak bir akıl ile çözümlenemediği için ancak şeriatla bilinebilir. Bu durumda şeriatın iyi dediği iyi; kötü dediği de kötüdür. Her halükârda dini sorumluluk, akıl yoluyla değil, ilahi buyrukla zorunluluk kazanır.

Mâtürîdî'ye göre Yüce Allah, insanlara hidayet yolunu açıklamış, onları bu yola teşvik etmiş, onlarda buna uyma isteği uyandırmıştır. Yine Allah insanlara dalalet yolunu açıklamış ve onları o yoldan sakındırmıştır. Daha sonra bunun, hidayet yoluna giren kimseye ait olduğunu ve dalaletin de o yola giren kimseyi dalalete götürdüğünü açıklamıştır. Yine Mâtürîdî'ye göre Allah, yararsız ve anlamsız (sefeh) iş yapmaz. O'nun her fiilinde bir hikmet vardır. Hikmet, her şeyin gerçekliğine isabet etmek ve her nesneyi yerli yerine koymak demektir. Buna göre evren ve içindekilerin tümü, bir hikmet, amaç ve gaye doğrultusunda yaratılmıştır ve evrende asli olarak anlamsız, boş ve zararlı bir şey yoktur. Evrende görülen kötü ve çirkin olarak adlandırılan ve algılanan nesnelere, insana yönelik olup, görecelidir. Öte yandan kötü bir şeyi yaratmak kötü olmayıp, onu kullanmak kötüdür. Nitekim Kur'an'da şeytanın kendisi değil, onun tarafından işlenen fiiller şer olarak nitelendirilir. Yılanların ve zararlı şeylerin yaratılmasındaki hikmet konusunda Mâtürîdî, akıllar rububiyete (Allah'ın Rab sıfatı) ait hikmetin iç yüzüne vakıf olamaz. Bu nedenle de insana yönelik boyutuna bakıp da yaratılıştaki kötülük ve çirkinlik olduğu ileri sürülemez. Bu durum şöyle ifade edilebilir: Yararlı ve zararlı şeyler sayesinde itaatkâr oluşu gerektiren sevabın lezzetiyle isyankarlığa ait cezanın acısı hissedilip öğrenilmiş olsun diye, halihazırda zararlı ve yararlı şeylerle kulun imtihan edilmesi söz konusu olabilir. Çünkü insanlar yaptıkları işlerin sonuçlarını göz önünde bulundurma hissiyle yaratılmışlardır. Yüce Allah, öteki dünyaya yönelik akıbet zihinlerde canlandırılabilsin ve böylelikle hareket kolaylığı oluşsun diye, bu dünyadan ibret alınabilecek şeyler yaratılmıştır. İkincisi ise, insanoğlunun karşı karşıya kaldığı hayat sınavı, kimi zaman bedene kolay gelen, kimi zaman da güçlük arz eden geçim olayına tefekkür ve akıl yürütmenin desteğiyle göğüs germekten ibarettir. Hâlbuki insanlar tefekkür ve akıl yürütme görevini üstlenmekte eşit değildir. Çünkü bu iki fonksiyonun peşin bir menfaati bulunmadığı kişiyi zevk ve arzularından alıkoyar. Mâtürîdî'nin burada vurgulamak istediği husus şudur:

Çevremizde bizim değerlendirmelerimiz ve insana bakan yönü itibarıyla kötülük ve çirkinlikler vardır. Allah'ın hikmet sahibi olduğu göz önüne alınır, bunların yaratılışı, kötülük ve çirkinlik amacıyla değildir. Bu tür olguların arkasında bizim idrak edemediğimiz boyut ve yönler olabilir. Nitekim gündelik hayatımızda da edindiğimiz tecrübeler bunun izlerini taşımaktadır. Örnek verecek olursak; daha önce olmasını istediğimiz veya sahip olmayı arzuladığımız bir hususta, aradan zamanın geçmesiyle, “iyi ki olmamış” dediğimiz durumlar bulunmaktadır. Başımıza gelen olumsuzluklar karşısında Allah'ı sorgulamak, O'na isyan etmek ve sitemde bulunmak yerine, Allah'ın hikmet sahibi olduğunun göz önüne alınması gerektiğini söyleyen Mâtürîdî, bu konuda, “Tabiattaki her şeyde mutlaka akıllara hayranlık veren bir hikmet vardır” demiştir. Hâkim ise, fiilinde isabet eden, emir ve nehyinde hikmet sahibi olan, her şeyi sapasağlam yaratan ve bunu birliği için delil kılan” demektir.

Kâinata şerrin varlığını bir realite olarak kabul eden Mâtürîdî, Allah'ın varlıkları arasında şer olmadığını iddia eden Mutezile âlimlerine karşı çıkmıştır. Âlemde bulunan her şeyin hâkim olan yaratıcıdan hikmet üzere meydana geldiğini her fırsatta dile getiren Mâtürîdî, kâinata var olan birtakım hayırlarda şer; şerlerde de hayırların olabileceğini, tamamen hayır ya da tamamen şer olan bir şeyin mevcut olmadığını ifade ederek, mutlak şer anlayışına karşı çıkmıştır. Öyleyse hikmete dayalı olmayan bir hayırdan bahsetme imkânı yoktur. Âlemin bir hikmet için yaratıldığı düşüncesinden ulaşılabilecek doğal sonuç âlemde bulunan şerlerin de belli bir hikmeti gerçekleştirmek amacıyla var edildiğidir. Mâtürîdî bu amacı evrenin kendi dışındaki bir faktörle varlık kazandığının işareti olarak tespit etmiştir. Mâtürîdî'ye göre eğer kâinatın varlığı kendisi olsaydı, kendi kendini denetleyebilmesi ve kontrol edebilmesi gerekirdi. Bu durumda varlıkların kendi zaviyeleri açısından hiçbir şeyi kötülük olarak nitelememesi icap ederdi. Kâinata kötülüklerin varlığının inkâr edilemez

“Mâtürîdî; herkesin kişisel anlayışı, sahip kılındığı ilham, kura çekme veya yüz hatlarından, ayak izlerinden hüküm çıkarma gibi bir temele dayanmayan ve sistematik olmayan yöntemlerin dini sahada bir bilgi değeri taşımadığını kabul eder. Ona göre nesne ve olayların gerçekliğine vukuf için; duyuların idraki, haber ve istidlal olmak üzere üç bilgi vasıtası mevcuttur.”

bir gerçek olduğunu ifade eden Mâtürîdî, buradaki çıkmazın ancak ilahi yaratılışta tabiat düzenini aşan yüce bir amacı kabul etmek suretiyle aşılacağına dikkat çeker. Allah kötülük ve şerleri niçin yaratmıştır sorusu karşısında Mâtürîdî, “Allah tarafından yaratılan her şeyin bir karşıtı ve benzeri bulunmaktadır” diyerek, konuyu incelemeye çalışmıştır. Sınırlı olan insan aklı tarafından algılanan kötülüklerin arızı olduklarını, şer görünen şeylerin zaman ve zemine göre değiştiğini, bunların başka bir kimse veya bir konumda hayır olarak ortaya çıkabileceğini ifade eden Mâtürîdî’ye göre hayır ve şerde bulunan bu görecelilik ve değişim, onların insan aklı tarafından bütün yönleriyle bilinmesini güçleştirmektedir.

Doğruya Ulaşmanın Önündeki Sosyo-Psikolojik Engeller

Mâtürîdî’ye göre bir kimseyi hidayete yöneltme ve ulaştırmaya engel olan psikolojik faktörler şunlardır:

1. İnsanın ülfet edip sempati duyduğu kişilere özenmesi.

2- Hakikate ulaştıracak delilleri incelemekten ve akıl yürütmekten yüz çevirip, fitratının zevk alacak şeylere düşkün olması sonucu, nefsinin arzularına yönelmesi. O bunu yaparken, taklit ettiği kimselere güvenir, onların arkadaşlığına ve kendileri aracılığıyla ulaşacağı nefsanî arzulara heves eder. Ardından görüşlerinin isabetliliğine ve kendilerini gerçeğe ulaştıracığına ümit bağlar veya özendiği kişilerin lütufkarlığını hesaba katar.

3- Bireysel ve toplumsal mutluluk faktörleri.

4- Alışkanlıklarından ayrılamaması.

5- Günlük yaşantıdaki stresler, meşguliyetler, çeşitli hastalıklar ve sıkıntılar.

6- Nefsanî arzuların insan üzerindeki egemenliği, dünyevi arzu ve lezzetlerin çokluğu.

7- Taassup (körü körüne bağlılık) ve taklit. Zira ona göre peşin hüküm ve sabit fikirlilikte, birey kendi anlayışının tam gerçeği yansıttığını, başkalarının ise bunu sağlayamadığını düşünür. Yine böyle bir kimse, kendi inancını irdelemez bile. Dolayısıyla kabullerindeki yanlış ve hataları görmez, hatta görmek de istemez. Çünkü o inanç kanıtlarına bilinçli bir şekilde yaklaşmamıştır. Böylece akli körelmiş, gerçeği görmekten uzaklaşmıştır.

8- Cahillik ve bilinçsizlik. Evrendeki her şeyin hikmet içerisinde bir gayeye yönelik yaratıldığını ve var olduğunu belirten Mâtürîdî, insanı

hidayetten alıkoyan etkenler arasında, insanın bu hikmeti algılamaktan uzak olması, yani cehaleti veya ihtiyaçları olduğunu kaydeder. Oysaki bir insan belli alanlarda bilgili olsa bile, yaratmayla ilgili olan bazı hususlara akli yetişemeyebilir, yani onun idrak gücünü aşabilir. Bu nedenle “adalet”-“zulüm”; “hikmet”-“sefeh” (akli olarak düşkünlük) kavramları bazen benzerlik gösterse de, bunu ayıramamanın ana etkeni, bilgisizliktir. Cehaletin Kur’an ve sünnete aykırı anlayış ve hayat biçimi olduğu da düşünüldüğünde, İlahi buyrukların kabulünün belirtisi olan hidayete karşı umursamaz olmak şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

9- Duyu ve Duygu Zayıflığı. Kur’an ayetleri bağlamında insanın yapısal olarak bazı kötü tutum ve davranışları olduğu kabul edilmektedir. Bu tür tavırların daha çok insanın duyu eksikliği veya duygu zayıflığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mâtürîdî’ye göre, bireyin kişisel mizacı, mevcut lezzetlere davet eden arzu ve istekleri, göz önünde canlanan çekici şehvi unsurlar, ihtiyaç ve zaruretlere, alışkanlık ve adetleri, duyu ve duyguları yanılarak, sahibine gerçek olmayan bir şeyi, doğru imiş gibi gösterebilir.

10- Hevaya Tabi Olmak. Hidayete ulaşmada engel olan hevaya uyumak yani arzulara teslim olmak önemli bir etkidir. İnsanı gelişigüzel davranmaya sevk eden heva, kötülüğe prim veren bu konumuyla birçok İlahi buyrukla çelişmektedir. Genel anlamda nefsin bedensel arzularının aşırı temsilcisi olan heva, sürekli olarak kötülük ve günahlara insanı yönlendirmektedir. Bu veriler çerçevesinde hidayete ulaşmak amacıyla nefis ve hevanın etkisinden kurtulmak, eğitim ve nefse karşı mücadele ile mümkün olmaktadır.

Bu psikolojik hidayet engelleri sonucu, kalp hidayetten uzaklaşır, katılaştır ve hakikatlere karşı perdelenir, ardından körelir ve sonunda da mühürlenir. Kalp imanın ışığını barındırdığı gibi, küfrün karanlığını da içerebilir. Kalp bir anlamda bütün bedenın yönlendiricisidir. Bu manadaki bir kalbin sahip olduğu inanç şekli, bütün duygularını da şekillendirir. Zira kalp kapanınca her duyu ve duygu bundan etkilenir. Bu nedenle inkâr eyleminde bulunan kimseler, hakikatleri bilseler bile, inat ve kibirlerinden dolayı onu itiraf edip kabul etmemekte direnirler. Yine onlar, tefekkür ve akıllıca düşünmeyi terk etmelerinden ötürü, gerek kendi nefsinde, gerekse dış dünyada bulunan ve imana götüren delilleri göremediği için, yalanlamadan ve inkardan yana tavır koyar ve kalbi mühürlenmiş olur. Artık böyle bir kimse tüm insanlık için, zehirlemekten zevk alan bir yılan gibi, hayra ve iyiliğe kapalı olarak, şeytanın buyruğunda kötülük ve şer odağı haline gelir.

Mâtürîdî'ye Göre Mutluluk Ölçütleri ve Araçları

Mâtürîdî mutluluğu, ahlak içerisinde değerlendirir. Ahlaklılığın amacı, insan yaşamının gerçek hedefi, insan varlığının bir bütün olarak gelişmesi, gerçekleşmesi, kendisine özgü işlevi hayata getirmesidir. O, ahlaki temel amacın, mutluluk olduğunu söyler. Zira beşerî yetkinlik ya da insani mükemmellik, sırf maddi bir iyilikte değil, aynı zamanda manevi bir iyilikle birlikte olan ruha özgü bir iyiliktir. Yani ancak maddi ve manevi birliktelik, iyilik olarak tanımlanabilir. Buna göre mutluluk, salt harici bir şey olmayıp, aynı zamanda manevi ve içsel bir iyiliktir. Bu doğrultuda mutluluk, ahlaki erdemler ile elde edilebilir. Mâtürîdî'ye göre ahlak, insanın önce bu dünyada kısmen, sonra da öbür dünyada ebedi mutluluğu elde edebilmesi bakımından iyinin ve kötünün araştırılmasıdır. Zira ödüllendirileceğini bilen ve umut eden bir insan, kötümserlikten uzaklaşıp, mutlu olabilir. Ahiret yurdunun, Allah'a şirk koştuktan ya da O'na karşı koyma ve isyan etmekten korunanlar için daha hayırlı olduğunu vurgulayan Mâtürîdî'ye göre, iyiliğin ödüllendirilmesi ve kötülüğün cezalandırılması; iyilikte mutluluk, kötülükte de mutsuzluk olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda dini buyruklara boyun eğmek ve emirleri yerine getirmek, insana mutluluk verir. İnsan, ahlaki benimsediği ve özümlediği ölçüde, mutlu olur. Temelinde genellikle hazcılık, faydacılık ve erdemlilik öğeleri yatan bu ahlak anlayışında, asıl amaç mutluluğa ulaşmaktır. Mâtürîdî, dini bir ahlak öğretisi ortaya koyduğu için bu amaç, bu dünyayı aşar bir boyuttadır. Çünkü onun ahlak sisteminde insanın, bu dünyada mutluluğa ulaşması kısmen gerçekleşebileceği için, ebedi ve kalıcı mutluluğa, ancak öteki dünyada tam anlamıyla erişebilir. O, bu doğrultuda ahlaki kavramları ve değerler manzumesini bu en yüce mutluluğa göre konumlandırır.

Mâtürîdî'ye göre ahlaki eylemin amacı, öteki dünyada gerçekleşecek olan sonsuz mutluluktur. Onun ahlak görüşü içerisinde önemli bir yer tutan sonsuz ve sürekli mutluluğun elde edilmesine katkı sağlayan etken, eylemin sonucu düşüncesidir. Eylemin sonuncunda ulaşacağı karşılık, bireyin davranışlarına etki ederek, onu olumlu fiillere ve yönelişlere sevk eder. Kişinin mutlu veya mutsuz oluşunun belirleyicisinin kendi eylemleri olduğunu belirten Mâtürîdî, öteki dünyada mutlu olmak için bu dünyada tefekkür ve nazar (akli çıkarım) yapmak suretiyle dünya ve ahiret mutluluğu elde edilebilir. Zira ona göre insan, aklını kullanabildiği ölçüde mutlu olur. Zira evrenin bir yaratıcısı bulunduğu inanan bir kimse, O'nu mutlu edecek şeylere yönelebilir. Bu durumda evrenin yaratıcısı olan Allah'ın rızasına uygun düşmeyecek düşünce, tutum ve

davranışlardan kaçınmaya çalışır. Sonuçta ise her iki dünyada da mutlu olur. İnsanın sadece düşünmek suretiyle iyiyi ve kötüyü bilmesi ve bunlara verilecek karşılığı düşünmesi ve ona göre de davranması, bireyi mutlu eder. Böyle birisi de bu anlayış doğrultusunda hareket eder ve iyi olur. Bu ise ona dünyada mutluluk verir. Zira bu dünyadaki yaptıklarından dolayı ödüllendirileceğini bilen bir insan, karamsarlık ve kötümserlikten kurtulup, mutlu olabilir.

Bu veriler doğrultusunda Mâtürîdî'nin ahlaki düşünce sisteminde ahlaklı olma veya ahlaklı davranma ile mutluluk arasında yakın bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü ona göre insanoğlu, gerçek ve ebedi mutluluğa ancak cennet yurduna götürececek yükümlülükleri kabul edip boyun eğerek, ona uygun ahlaki iyilikleri ve hayırları yerine getirdiği takdirde erişebilir. Özet olarak Mâtürîdî'ye göre mutluluk, ancak mutlu edici nesnelere sahip olduğunda gerçekleşir. Bu ise dini temelli ahlaktır. Zira insan hemen ayrılacağı bir şeyi gerçekçi olarak sevemez. Sevdiklerine de sürekli sahip olmak ister. Buna bu fani ve geçici dünyada sahip olması mümkün değildir. Zira insanın ebedi duyguları, bu dünya ile tam olarak bağdaşmaz. Ebedi bir hayata inandığı ve orada dünyada yapıp ettiklerinden dolayı karşılık göreceğini bildiği zaman, dünya sıkıntılarına karşı göğüs gerer ve aynı zamanda kötülük yapmamaya gayret gösterir. Çünkü bundan dolayı sorguya çekileceğine inanır. Bu doğrultuda en büyük mutluluk, ebedi bir saadet inancıyla dünyada yaşamaktır. Bu ise ancak İslami verilerle donatılmış bir ahlak anlayışı ile mümkündür.

Kaynakça

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (2017). *Kitâbü't-Tevhid*. nşr. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. (2010). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu; müracaat Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi.